

ESKİ TÜRKÇE -qıña EKİNİN TÜRK LEHÇELERİNDE VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ KULLANIMI ÜZERİNE*

*Ercan ALKAYA***

ÖZET

Bu çalışmada Eski Türkçede -kıña biçimiyle görülen ekin tarihi gelişimi incelenerek günümüz Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımı, işlevi, yaygınlığı ve görünümü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: -kıña eki, Türkçe, Eski Türkçe, Türk lehçeleri, Türkiye Türkçesi ağızları

ON THE USAGE OF THE ANCIENT TURKISH AFFIX “- qıña” IN TURKISH DIALECTS AND TURKEY TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

In this study, the usage, function, frequency and the presence of the affix, which is observed as “-qıña” in the Ancient Turkish, in today’s Turkic dialects and the dialects of Turkey Turkish is dealt with by being examined in terms of its periodical development.

Key Words: The affix -qıña, Turkish, the Ancient Turkish, Turkic dialects, the dialects of Turkey Turkish

* 25-29 Mart 2008 tarihlerinde Şanlıurfa’da düzenlenen “Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı”nda sunulan bildiri metnidir.

** (Yrd. Doç. Dr.) Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. E-mail: ealkaya@firat.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

*Ay disem, awrıy paş qınam,
Ay dimesem, tügile yeş kinem.
Nige tügılmesin bu yeş kinem,
Yeştin nuşa küredir paş qınam.****

İlk kez Tonyukuk yazıtında “Azqıña Türk budun yoriyur ermiş (T1 G2-3)¹ “Azıcık Türk milleti yürüyormuş” ve Köl Tigin yazıtında “Ulug İrkin azqıña erin tezip bardı (KT D34)² “Ulu İrkin azıcık erle kaçıp gitti” cümlelerinde bir küçültme eki işleviyle geçen -qıña eki, Türkçenin tarihi gelişimi içinde ses yapısı ve işlevi itibariyle çok geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.

Kitabelerde iki örnekte (azqıña) geçen eki Talat Tekin, isimden isim yapma ekleri içinde vererek bu ekin küçültme ismi türettiğini belirtir: azqıña “azıcık, (nüfusu) pek az”³.

Uygur döneminde -qıña eki, bünyesindeki ny (ñ) sesinin ayrışmasıyla damak uyumuna bağlı olarak ekli şekilde /n/ ağzında -qına/ -kine/-kie; /y/ ağzında -qıya/-qıa/-kiye şekillerini almıştır. Gabain de bu ekin kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi kelimeleri oluşturan, tamamıyla kelime teşkilinde kullanılan bir ek olduğunu belirterek çeşitli örnekler vermiştir: bir**kiñe** mün “bir tek günah”, bir**kia** amraq oğlum “biricik sevgili oğlum”, yağıu**qıa** “çok yakın, yakıncacık”, ança**qıa** ymä “çok az, oncacık”, azraqça**qıa** “çok yetersiz, azıcık”, az**qıma** “çok az, azıcık”, qatıgı**qıyan** ay- “çok sıkı söylemek”, yalañuz**qıa** qal- “çok yalnız (yapayalnız) kalmak”, bir**kiä** adrıl- “tamamıyla ayrılmak”, kiçig**kiäsintä** “ilk gençliğinde (gencecikken)”, bir ödün**kiä** “kısa bir süre boyunca”, una**qaya** “hemen”, özk**kiäm** “sevgilim, canım”, kün**kiäm** “güneşiğim”⁴.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü kadarıyla bu ek Uygur döneminde ses yapısı ve işlevi itibariyle biraz farklılaşmıştır. Küçültme, sevgi işlevinin yanı sıra una**qaya** “hemen”, azraqça**qıa**

*** “Ay desem, ağırır başcağızım/Ay demesem, dökülür başcağızım/Niye dökülmesin bu başcağızım/Küçüklükten sıkıntı görür başcağızım.” D. B. Ramazanova, **Sâbâr Dialektlerinin Materialları**, Kazan 2001, s. 66.

¹ Muharrem Ergin **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s. 92.

² Talât Tekin, **Orhun Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 2006, s. 32.

³ Talât Tekin, **Orhun Türkçesi Grameri**, Simurg Yay., İstanbul 2003, 83.

⁴ A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 105.

“çok yetersiz, azıcık”, qatıg**qıyan** ay- “çok sıkı söylemek”, yalañuz**qia** qal- “çok yalnız (yapayalnız) kalmak”, bir ödün**kiä** “kısa bir süre boyunca” gibi örneklerde zarf olarak pekiştirme görevi yapmaktadır. Kitabelerdeki “azqıña” örneğinde olduğu gibi ünsüz uyumuna girmemektedir.

qatıg**qıyan** ay- “çok sıkı söylemek”, öz**kiäm** “sevgilim, canım”, kün**kiäm** “güneşçığım”, kiçig**kiäsintä** “ilk gençliğinde (gencecikken)” örneklerinde de çekim ekleri olarak kullanılmıştır.

azraqça**qia** “çok yetersiz, azıcık” örneğinde ise kendisiyle benzer bir işleve sahip olan -raq ve -ça eşitlik ekinin üzerine gelip ifadeyi pekiştirmiştir. Zeynep Korkmaz, bu ekle ilgili olarak verdiği, az+raq+ça+**qia** sü “pek az asker”, kiç+**kine**+**gine** qışlaqlar “pek küçük köyler”, qız+**gına**+çex “kızcağız” gibi örneklerde bir ek yığılması olayı olduğunu ve ilk sıradaki ekin birer küçültme eki görevinde olduğunu, ardından gelen diğer eklerin de aynı işlevlik ve işlevle pekiştirme yaptığını söylemektedir⁵.

Zeynep Korkmaz, ança**qia** “biraz, azıcık”, ança**qia** ymä “çok az, oncacık” örneklerinde ise -ça ekinin geldiği kökle kalıplaşarak yeni bir anlam kazandığını ve bu sebeple ilk işlevini kaybettiğini, bundan dolayı ilk işlevini karşılamak üzere -**qia** ekini aldığını kaydetmektedir⁶.

Karahanlı Türkçesinde (/n/ ve /y/li biçimleriyle) -**qına**/; -**qıya**/**kiye** şeklinde kuvvetlendirme, küçültme ve sayı ifadeleri yapan isimden isim yapma eki olarak kullanılır⁷: yer**kiye** (DLT III, 170) “yercik”, er**kiye** (DLT III-170) “adamcağız”, söz**kiye** (DLT III, 359) “sözceğiz”, qız**qıya** (DLT III, 170) “kızcağız”, oğul**qıya** (DLT III, 170) “oğulcağız”, az**qına** (KB I, 399) “azıcık”, az**qına** (TİKT, 243) “az, azıcık”.

Orta Türkçe döneminde özellikle Kıpçak Türkçesinde küçültme eki işleviyle -**gına**/**gine**; -**qına**/**kine** şekliyle çokça kullanılan bir ektir: ança**gına** “biraz, azıcık”, uzun**gına** “uzunca”, kul**gine** “kulcağız”, at**qına**, eçek**kine** “eçek: eşek”⁸.

⁵ Zeynep Korkmaz, “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 1. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 85-86.

⁶ Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 86.

⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2003, s. 15-16. Ayrıca Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin yalnız -qıya/-kiye şekline rastlandığını söylemesine rağmen (s. 16) yukarıda görüldüğü gibi Kutadgi Bilig ve Türkçe İlk Kuran Tercümesi’nde -qına şekli de vardır.

⁸ Ali Fehmi Karamanlioğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994, s. 27.

Kıpçak Türkçesinde ayrıca allar**ğına**, anlar**gine**, bular**ğına**, atlar**ğına**, qatırlar**gine** gibi örneklerde isim ve zamirlerin çokluk şekillerine ve yine kiçkez**gine** (kiçkez “küçük”, kiçkezler**gine** örneklerinde de bir başka yapım ekinin üzerine gelmektedir⁹.

Kıpçak Türkçesinde ekin kullanım alanı genişlediği gibi, bu dönemde ekin /y/li biçimi görülmemektedir. Ek, bu dönemden itibaren ünsüz uyumuna girmeye başlamıştır.

Eski Türkiye Türkçesinde -qıña ekine rastlanmamaktadır. Diğer Oğuz grubu lehçelerinde de ekin kullanımı görülmediği için Oğuz Türkçesinde bu ekin kullanımdan düştüğü söylenebilir.

Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi Çağataycada da bu ek -**ğına/-gine; -qına/-kine** şeklinde isimlere, zamirlere ve sayı isimlerine gelerek küçültme ve sınırlama işleviyle kullanılır: âbâdân**ğına** cevâb “güzelce bir cevap”, az**ğına** “azıcık”, köngül**gine** “gönülcük”, kitâbet**qına** “kitâbecik”, ésrük**kine** “sarhoşça, çakırkeyif”, kiçik**kine** “küçücük”¹⁰.

Çağataycada da ekin /y/li biçimi görülmezken n’li biçiminin geniş bir işlevle kullanıldığı görülür. Ünsüz uyumuna uyar. Bu dönemde ekin kullanımının ve işlevinin zenginleştiğini gösteren bir başka durum ise, ekin alıntı kelimelere gelmesi ve zaman zaman damak uyumunun dışında kalmasıdır: kitâbet**qına** (ÇEK, 34) “kitâbecik”, nâkes**gine** (ÇEK, 34) “daha alçak kimse”, (ÇEK, 34) hücre**ğına** “hücrecik”. Örneklerden de görüldüğü gibi ekin temel görevi pekiştirme yapmaktır¹¹.

Tarihi lehçelerde kısaca ses yapısı ve işlevi üzerinde durduğumuz “-qıña” eki günümüzde Oğuz grubu Türk lehçeleri dışındaki lehçe gruplarında kullanılır. Özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinin önemli bir bölümünde, Karluk grubu lehçelerinde ve Güney Sibiryâ lehçelerinden Hakas Türkçesinde kullanımı görülür.

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden sırasıyla Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Karakalpak Türkçelerinde genişçe, Karay, Kırım Tatar, Nogay ve Kumuk Türkçesinde ise seyrek olarak kullanılır. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanımı tespit edilememiştir. Tatar

⁹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, s. 28.

¹⁰ János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988, s. 34.

¹¹ Ahat Üstüner, *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ 2003, s. 115.

ve Başkurt Türkçesinde ayrıca zarf-fiil ekinin üzerine gelerek kullanılmakta ve diğer lehçelere nazaran işlevi zenginleşmektedir.

TATAR TÜRKÇESİ

Tatar Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **gına/gîne; kına/kîne** şeklinde kullanılır. Sadece **kiçkîne** “küçük”, **birgîne** “biricik, bir kez” gibi örneklerde şekil ve anlam bakımından kalıplaşmıştır. **kiçkîne** çemodan (TG-II, s. 310) “küçük çanta”, Hay minim söyiklî ulım, bılbıl tavış şikillî tavışını **birgîne** işitsem idî. (XNM, s. 109) "Hay benim sevgili oğlum, bülbül sesi gibi sesini bir kez işitseydim."

Ekleşmiş şekiller ayrıca **gîne ve -rak gibi** ekleri üzerine alabilmektedir: **kiçkîne gîne** xat (TE, s. 89) "küçük bir mektup", siregrek hem **kiçkîner**ek (XNM, s. 154) "daha seyrek ve daha kısa"

İşlevi

Küçültme: Tatar Türkçesinde ekin temel işlevi küçültme yapmaktır.

Doktor kilüwge ul az **gına** da şatlanmadı şikillî. (TE, s. 109) "Doktorun gelmesine o, az da olsa sevinmedi gibi."; İn eybetin **gîne** saylap (XNM, s. 25) "Yalnız en iyisini seçip", Belekey **gîne** lapas (TTAS-II, s. 700) "Küçük hayvan damı "

Sıfat: Sıfat ve edatlardan sonra gelip tamlamanın sıfatı olarak kullanılır ve pekiştirme görevi yapar: küp **kîne** süzler (XA, s. 54) "çokça sözler", Kece oyası çaklı **gına** öyler (TTAS-III, s. 402) "Keçi yuvası kadar evler", at küzi tikli **gîne** közgi (TE, s. 58) "at gözü kadar ayna", tıçkan utı kader **gîne** de ömit yaktısı (TE, s. 124) "sıçan ateşi kadar da ümit ışığı".

Zarf: İsim, zamir, sıfat, edat gibi kelimelerden sonra gelerek daha çok durum ve zaman zarfları oluşturarak pekiştirme yapar: kinet **kîne** (TTAS-II, s. 82) "birdenbire, ansızın", osta **gına** itip uçak yagıp ciberem. (TTAS-I, s. 76) "ustaca ocağı yakıyorum.", yeş kızların **gına** (TG-II, s. 310) "yalnız genç kızların", akrın **gına** (TTAS-I, s. 187) "yavaşça", elî monnan iki yıl **gına** ilik (TE, s. 126) "bundan yalnız iki yıl önce", yazuçılık işi bilen **gîne** şöğillene. (TE, s. 132) "yalnız yazarlık işi ile meşgul oluyor.",

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Tormış aşaw-ıçüwden **gıne** gıybaret tüğil le. (TTAS-I, s. 280) "Hayat yemek ve içmekten ibaret değildir.", Barmak başı kader **gıne** bulsa da (TE, s. 24) "Parmak başı kadar olsa da", Azık kış urtasına kaderli **gıne** citerlik. (TTAS-III, s. 315) "Azık ancak kış ortasına kadar yeterlidir.", xatını bilen ozak **kına** kiñeşti. (Tat. Grm., s. 318) "hanımı ile uzunca konuştu."

Zarf-fiillerden sonra kullanımı: -ıp, -keç, -erek, -gende, -mıy, -mıyça gibi zarf-fiil eklerinden sonra gelerek zarf-fiilin anlamını pekiştirir ve biraz da harekete tezlik, yaklaşma ifadesi katar: aşığıp **kına** açıp-yap- (TE, s. 139) "aceleyle açıp kapa-", oçıp **kına** kile. (TTAS-III, s. 505) "uçarak geliyor.", temli, tatlı süzlerini işitkeç **kıne** (TE, s. 19) "hoş, tatlı sözleri işitince", Kazanga citerek **kıne** tegermeç bozulup (TTAS-III, s. 629) "Kazan'a ulaşmamıza az kala tekerlek bozulup", şul maksatka buysındırıp yeşegende **gıne** (Ed., s. 12) "yalnız, kendisini tamamen şu amaca vakfedip yaşadığında", Sefergalige küterilip karamıyça **gına** (TG-II, s. 315) "Seferali'ye dönüp bakmadan", tıñlawçılar yalıklıy **gına** utıra idiler. (STLY, s. 321) "dinleyiciler bıkmadan oturuyorlardı."

BAŞKURT TÜRKÇESİ

Başkurt Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **gına/gıne; qına/kıne** şeklinde kullanılır. **kışkıne** (BTH-I, 492) "küçük" örneğinde kalıplaşmıştır. Kullanım ve işlevi Tatar Türkçesinde olduğu gibidir.

İşlevi

Küçültme: küp **kıne** (BT, s. 13) "bolca, çokça", zur **gına** (TAX, s. 155) "büyükçe", belekey **gıne** (BT, s. 120) "küçükçük."

Sıfat: küp **kıne** kelemes (TAX, s. 99) "birçok fıkra", tar **gına** taqta (BT, s. 159) "daracık tahta", yo8roq xetli **gıne** bir öy (BTH-II, s. 558) "yumruk kadar bir ev"

Zarf: Bir kön ilik **kıne** (Ark., s. 34) "Yalnız bir gün önce", Qoyaş bayır aldınan **gına** (BT, s. 186) "Güneş batmadan hemen önce", F. B. Xöseyenovtıñ ğılmi kitaptarı **gına** la iki tištenen aşır. (TAX, s. 195) "F. B. Höseyenov'un yalnız ilmi kitapları bile"

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yirmiden fazladır.", qapıl **ğına** küterilmey8er. (BT, s. 189) " hemen hızla", ekrin **ğine** (BT, s. 91) "yavaşça", ti8 **ğine** (BT, s. 94) "çabucak", Salawat doşmanğa qarşı uq-ha8aq hem qılıs mınen **ğine** tüğil, belki ü8iñiñ yalqınlı şığır8arı hem yır8arı mınen de köreşken. (BT, s. 152) "Salawat düşmana karşı yalnız oku ve kılıcıyla değil, belki kendisinin alevli şiirleri ve şarkıları ile de savaşıdır."

Zarf-fiillerden sonra kullanımı: -ıp, -a, -gende,-mey gibi zarf-fiil eklerinden sonra gelerek zarf-fiilin anlamını pekiştirir ve harekete tezlik, yaklaşma ifadesi katar: sükeyip **kıne** ultırabız. (BTH-II, s. 272) " diz çökerek oturuyoruz.", kü8 kısıp **qına** qarap alğanday (BT, s. 75) " göz kısarak bakar gibi", nığına **ğına** bar- (BT, s. 9) "daha da güçlen-", möreceğet itkende **ğine** (TAX, s. 132) "yalnız müracaat ederken", Oşoğasa öndeşmey **ğine** ultırğan (Ark., s. 42) "O zamana kadar konuşmadan oturan"

KIRGIZ TÜRKÇESİ

Kırgız Türkçesinde kelimeye bitişmeden tek şekilli **gana** olarak görülür.

İşlevi

Küçültme: Sayı ve sıfat türünden kelimelere gelerek küçültme işleviyle kullanılır.

Bir **gana** ötünüçüm bar (KA, s. 346) "Yalnız bir tek ricam var", özü bilgeni azırınça eköo **gana**. (KA, s. 116) "kendisinin şimdilik bildiği yalnız iki kişi", bir **gana** kilometr (KTG, s. 341) "yalnız bir kilometre", mından az **gana** kün ilgeri (KTTS, s. 247) "bundan birkaç gün"

Zarf: Kudaydın kudaylığı süyüü arkıluu **gana** bilinip (KA, s. 60) "Tanrı'nın Tanrılığı yalnız sevgi yoluyla bilinip", Senin diline cakındasam degen ümüt menen **gana** kün körüp kalgan (KA, s. 288) "Yalnız senin kalbini kazanmak ümidiyle yaşayan", Ober Kandalov **gana** (KA, s. 338) "Yalnız, Ober Kandalov", carım saattay ubakit ötkön soñ **gana** (KA, s. 78) "ancak yarım saat kadar zaman geçtikten sonra", atka mingenden kiyin **gana** (KA, s. 504) "ancak, ata bindikten sonra", oşondo **gana** (AG, s. 43) "ancak o zaman".

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

KAZAK TÜRKÇESİ

Kazak Türkçesinde kelimeye bitişmeden ve ünsüz uyumuna bağlı olarak **ğana/gene; qana/kene** şeklinde kullanılır. **kişkene** “küçük” ve **azğana** “az, biraz” örneklerinde kalıplaşmıştır¹². **kişkene** üy (MÄ, s. 105) “küçük ev”, **azğana** (MÄ, s. 116) “azıcık”.

İşlevi

Küçültme: bir **ğana** (MÄ, s. 17) “biricik, bir tek”, az **ğana** waqıt işinde (Jel., s. 64) “kısa zamanda”

Sıfat: eki-üş **qana** iri qara. (MÄ, s. 16) “iki üç büyük baş hayvan”

Zarf: toqtar aldında **ğana** (MÄ, s. 75) “durmadan hemen önce”, är jerde şaşılğan jünder **ğana** (MÄ, s. 65) “yalnız her yerde saçılmış tüyler”, Jasıl tüsin özgertpeytin karagay **ğana** (BKT, s. 248) “Yeşil Rengini hiç değiştirmeyen çam ağacı sadece”, tez **ğana** (MÄ, s. 278) “hemen, çabucak”, Azdan soñ alanıñ qara tabandarı men quyrıǵu **ğana** qaldı. (MÄ, s. 64) “Biraz sonra alaca köpeğin yalnız tabanları ile quyrıǵu kaldı.”

KARAKALPAK TÜRKÇESİ

Karakalpak Türkçesinde kelimeye bitişmeden **ğana** şeklinde ve ekleşmiş şekliyle de **-ğana/-kene** olarak görülür. Ayrıca isimlerden küçültme isimleri türeten bir ek olup bazı kelimelerle kalıplaşmıştır. Ancak bu şekli yaygın değildir: **azğana** “biraz”, **azğantay** (<az-ğana-tay) “az”, **kişkene** (<kiçi-kine) “küçük, ufak”¹³, Şırazdın **kişkene** qayıǵı (HKT, s. 236) “Şıraz’ın küçük kayığı”. Kelimeyle ekleşince ilk işlevini kaybetmiş ve **azğantay** örneğinde olduğu gibi benzeri işlevde bir başka ek almıştır.

İşlevi

Küçültme: bir saatlıq **ğana** (ET, s. 47) “yalnız bir saatlik”, tek bir adamnıñ **ğana** oyı (ET, s. 73) “yalnız bir kişinin düşüncesi”.

Sıfat: köp **ğana** nârseler (ADM, s. 26) “çoğu şeyler”.

Zarf: tek bunıñ menen **ğana** (ET, s. 50) “yalnız bununla”, tek ertenge deyin **ğana** (ADM, s. 33) “yalnız yarına kadar”, tek aşılıq penen **ğana** qızıqpaydı. (ET, s. 51) “yalnız aşk işlerine ilgi

¹² Kenan Koç-Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 191

¹³ Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Denizli 2001, s. 48

duymaz.", sonnda **ğana** (ET, s. 54) "ancak o zaman", Al söz bolsa tek tildin jârdeminde **ğana** jasaladı. (ET, s. 107) "Söz ise, yalnız dil vasıtasıyla meydana gelir."

KARAY TÜRKÇESİ

Karay Türkçesinde **-ğına/-ğana, -gine** biçiminde ekleşmiş olarak görülmektedir. **azğana** "biraz", azıcık¹⁴, **azğına** "azıcık, az biraz, bir parça¹⁵" ve "kızğına" "kızcağız" örneklerinde (Ğey, ğey, kızğına, tıñla meni azğına "Hey, hey, kızcağız, dinle beni azıcık"¹⁶) küçültme yapan ek, daha çok zaman kavramı taşıyan kelimelere gelerek pekiştirmeli zaman zarfı yapar: **yanlağına** "daha yeni, demin", **halieğine** "şimdi, şu an", **örteğine** "sabah erken"¹⁷.

Yanlağına kuyaş endi, bunun üçiun içkirimdia **azğına** qarañılandı. (MKÜ, s. 126) "Daha yeni güneş battı, bunun için odam azıcık karanlık oldu."

azğına kelimesi "ok" pekiştirme eki alarak **azğınak** şeklinde de kullanılmaktadır: qabul etti qulağım az **azğınak** andan "kulağım bundan çok az bir şey kaptı", qaldıq **azğınak** kebisinden "çoğundan daha az kaldık"¹⁸

KIRIM TATAR

Kırım Tatar Türkçesinde **-kene** ve **-ğana** şekliyle iki kelimeye kiçkene "küçük", **azğana** "azıcık"ekleşmiş olarak görülmektedir. **kiçkene** kelimesinde ek, küçültme işlevini kaybettiği için bir başka küçültme ekini üzerine alır: **kiçkeneçik** "küçücük".

Sıfat türünden kelimelere gelen ek, küçültme ifadesi yapmaktadır¹⁹.

İşte şu künden başlap köy cemaatı bu töpeçikke Qalaçıq (kiçkene qala) maallesı adını bere. (KTT, s. 148) "İşte şu günden itibaren köy cemaatı bu tepeciğe Kalacık (küçük kale) mahallesi adını veriyor."

¹⁴ N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar**, Moskva 1974, s. 49.

¹⁵ Tülay Çulha, **Karaycanın Kısa Söz Varlığı** (Karayca-Türkçe Kısa Sözlük), Kebikeç Yay., İstanbul 2006, s. 20

¹⁶ K. M. Musayev, **Grammatika Karaimskogo Yazıkı**, Moskva 1964., s. 329

¹⁷ Mikolas Firkovičius, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996, s. 114.

¹⁸ N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **age.**, s. 49.

¹⁹ Zühâl Yüksel, **Kırım Tatar Türkçesi Grameri**, Ankara 2005, s. 138.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

O kiçkенеçik boyunca ve başta ayaqqacek ıslanğan bir alda yol ortasında dura ve maña bağırip küle. (KTT, s. 79) "O küçücük boyu ile ve baştan ayağa kadar ıslanmış bir halde yol ortasında duruyor ve bana bağırip gülüyor."

NOGAY TÜRKÇESİ

Baskakov, Nogay Türkçesinde ekin kalıplaşmış -ğana/-gene, -qana/-kene şekillerini göstererek, sıfatlara gelen bir küçültme eki olduğunu söylemiştir: azğana "azıcık", kişkene "küçücük"²⁰. A. Atay, Nogay Türkçesinde işlek olarak küçültme ve sevgi işleviyle kullanıldığını söylediği ek için yalnız üç örnek vermektedir²¹.

birgene "biricik, bir tek", azğana "azıcık", kişkenekey "küçücük".

Bu ekin üzerine bir başka küçültme eki gelerek küçültme işlevi pekiştirilmiştir: azganakay "çok çok az"²², kişkenekey "çok çok küçük"²³.

KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türkçesinde iki kelimedede kalıplaşmış olarak -gine biçiminde görülür ve geldiği kelimeye küçültme işlevi katar: azgine "azıcık"²⁴, birgine "bir, tek"²⁵

Karluk Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

ÖZBEK TÜRKÇESİ

Özbek Türkçesinde -ginä/-qinä, -kinä şeklinde ekleşmiş olarak kullanılır. Kullanımı oldukça yaygın olup isim, sıfat, zamir, edat gibi kelimelerden sonra gelerek küçültme, sevgi ve özellikle de pekiştirme işlevleriyle zengin bir kullanım alanına sahiptir²⁶. İsimden isim yapma eki olarak işlek bir kullanımı vardır. "kiçkinä: küçük" örneğinde ek kelimeyle kaynaşmış ve işlevi de zayıflamış olduğu için üzerine yeniden aynı eki alır veya bir başka küçültme

²⁰ N. A. Baskakov, *Nogayskiy Yazık İ Ego Dialekti*, Moskva 1940, s. 71

²¹ Ayten Atay, *Nogay Türkçesi Grameri*, Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998, s. 84.

²² N. A. Baskakov (Red.), *Nogaysko-Russkiy Slovar*, Moskva 1963, s. 28

²³ N. A. Baskakov, *Nogayskiy Yazık İ Ego Dialekti*, Moskva 1940, s. 71

²⁴ Z. Z. Bammatova, *Kumisko-Russkiy Slovar*, Moskva 1969, s. 31.

²⁵ Z. Z. Bammatova, *age.*, s. 75.

²⁶ Rıdvan Öztürk, "Özbek Türkçesinde Gına Morfemi", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 1440-1447.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

ekinin üzerine gelerek anlamı pekiştirir: kiçkinäginä “küçücük”, qoziçäqkinä “yavrucağız”, çäqäläqginä “bebekceğız”²⁷.

İşlevi

Küçültme: Bu ek sevgi ve küçültme isimleri yapar: ağızginä “ağızcık”, âsânginä “kolaycacık”, birginä “biricik”, kältäginä “büyükcecik”, çäräkkınä “çeyrekçik”, yaxşıginä “güzelceğız”, yumşaqınä “yumuşacık”²⁸, yoldâşginä “yoldaşcağız”, oynâşginä “oynaşcağız”, bâqqınäm “küçücük bağım”, üyginäm “evceğızim”²⁹.

Sıfat: Üzerine geldiği kelimeyle birlikte sıfat oluşturur. birginä nüsha “bir tek nüsha”, yaxşıginä sözler “pek güzel (güzelce) sözler”, şiringinä til “şirince dil”³⁰.

Zarf: İsim, zamir, sıfat, edat gibi kelimelerden sonra gelerek daha çok durum ve zaman zarfları oluşturarak pekiştirme yapar: men bu kitâbniginä âldim “Ben sadece bu kitabı aldım”³¹, Eşikni sekinginä açdı “Kapıyı yavaşcacık açtı”³², hâzirginä “daha şimdi”, yâqındäginä “çok yakında”, endiginä “daha yeni, yenice”, cimginä “sessizce”, Şähärlärdä açılğan mäktäblär bilänginä “Sadece şehirde açılan okullarla”³³.

Zarf-fiillerden sonra kullanımı: Özbek Türkçesinde ekin zarf-fiillerden sonra kullanımı görülür. Ancak, Tatar ve Başkurt Türkçesindeki gibi kullanımı yaygın değildir³⁴. -- -İp ve -mäsdän zarf-fiillerinden sonra kullanımı tespit edilmiştir. Her iki ekle kullanımında da zarfın anlamını pekiştirmektedir.

Miryâqub faqat külip-ginä qoydı, başqa heç närsä demädi “Miryakup sadece güldü, başka hiçbir şey demedi”³⁵, Bu men, qorqıbginä javâb berdi kolaga “Buyum, diye iyice korkarak cevap verdi köleye”, U dünyâni köp uzâq deydiler, çärçämäsdän

²⁷ Rıdvan Öztürk, *agb.*, 1441.

²⁸ Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2000, s. 36

²⁹ Rıdvan Öztürk, *agb.*, 1441.

³⁰ Rıdvan Öztürk, *agb.*, 1442.

³¹ Ahat Üstüner, *age*, s. 115.

³² Volkan Coşkun, *age.*, s. 113.

³³ Rıdvan Öztürk, *agb.*, 1443-1447.

³⁴ Rıdvan Öztürk, *agb.*, 1445.

³⁵ Volkan Coşkun, *age.*, s. 195.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

qıynälmäsdänginä yetib äling “O dünyaya çok uzak diyorlar, hiç yorulmadan, zorlanmadan ulaşın”³⁶.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ

Yeni Uygur Türkçesinde yapım eki olarak kullanılmakta ve -**ğina**, -**gine**, -**qina**, -**kine** şekilleriyle ekleşmiş olarak görülmektedir. Getirildiği kelimelere küçültme ve sevimlilik anlamları katmaktadır: az-**ğina** “azıcık”³⁷, küçük-**kine** “küçücük”, taşıq-**qina** “küçük taşıq”, epçil-**gine** “işbilirlik, işbitiriverici”³⁸, bir küçük**kine** bala “küçücük bir çocuk”³⁹,

Çekimli Fiillerden Sonra Kullanımı:

Yeni Uygur Türkçesinde bu ekin -**kine** ve -**kin** şekilleriyle isim ve fiil çekiminde, çekimli unsurlardan sonra gelerek harekete, duruma bir şüphe ve pekiştirme anlamı kattığı görülmektedir: Rast, menin dadam nedek**kine**? “Doğru, benim babam nerede acaba?”⁴⁰, Kirip baqayli, kim keldik**kin**? “Girip bakalım, kim geldi (acaba)?”, Bu canvarlar nimidin şunçe ürküp kettik**kin** “Bu hayvanlar neden böyle ürküp gitti ki”⁴¹, Qaçan bizge tañ atar? Eyt**qina**, qaçan? “Ne zaman bize tañ atar? Söyleyiniz ne zaman?”, Eyt**qina**, bizge tañ atamdu - yoq? “Söyleyiniz, bize tañ atacak mı, atmayacak mı?”⁴².

Güney Sibirya Türk Lehçelerindeki Görünümü

Altay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde taradığımız ek yalnız Hakas Türkçesinde sınırlı olarak kullanılmaktadır. Altay ve Tuva Türkçesinde tespit edilememiştir.

HAKAS TÜRKÇESİ

Hakas Türkçesinde bir örnekte tespit ettiğimiz ek, as “az” kelimesine -**hın**, -**hınah**, -**hınacah** şeklinde eksilmiş ve genişlemiş şekilleriyle gelmiştir: ash**hın** “yalnız, tek” örneğinde son sesi düşmüştür. ash**hınah** “az azıcık”, örneğinde “ok” pekiştirme edatı ile, ash**hınacah** “azıcık” örneğinde ise bir başka küçültme eki -**cak** ile genişlemiştir.

³⁶ Rıdvan Öztürk, **agb.**, 1445-1446.

³⁷ Sultan Mahmut Kaşgarlı, **Modern Uygur Türkçesi Grameri**, Orkun Yay., İstanbul 1992, s. 132.

³⁸ Rıdvan Öztürk, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994, s. 28

³⁹ Rıdvan Öztürk, **age.**, s. 154.

⁴⁰ Rıdvan Öztürk, **age.**, s. 153.

⁴¹ Rıdvan Öztürk, **age.**, s. 123.

⁴² Rıdvan Öztürk, **age.**, s. 148.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Üç örnekte de küçültme işlevi görülmektedir. Aydonıñ çörbeen çiriı dee ashınah halıbışan “Aydo’nun da gitmediği çok az yer kalmış”⁴³.

Çağdaş Türk lehçelerinde görüldüğü kadarıyla **-kıña** eki bilhassa Kıpçak grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak ve Karakalpak lehçeleri en yaygın kullanılan lehçeler arasındadır. Beş lehçede de ekin (kalıplaşmış örnekleri dışında) kelimeye bitişmeden kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, diğer lehçelerde de görülen küçültme işlevi dışında sıfat, zarf yapma işlevleri görülmektedir.

-kıña eki Kıpçak lehçelerinden Karaçay-Balkar Türkçesinde hiç görülmezken Kırım Tatar, Nogay ve Kumuk Türkçelerinde birkaç kelimeye daha çok küçültme işleviyle kalıplaşmış olarak bulunur. Karay Türkçesindeki kullanımı ilk gruba göre az diğer üç lehçeye göre daha zengindir.

Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki kullanımı çok yaygın değildir. Küçültme ve zarf yapma işleviyle çeşitli kelimelerde kullanılmaktadır. Güney Sibirya lehçelerinde kullanımı hemen hemen yok gibidir. Hakas Türkçesinde yalnız bir örnekte kalıplaşmış olarak tespit edilmiştir.

Oğuz grubu lehçelerinde kullanımı görülmez. Eski Anadolu Türkçesinde de kullanımı görülmeyen bu ek Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerine has bir ektir denilebilir. Kıpçak lehçelerinden Kırım Tatar Türkçesinde ve Kumuk Türkçesinde çok az bulunmasının sebebi bu lehçelerin Oğuzcadan etkilenmesine bağlı olmalıdır.

Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Karakalpak, Karay, Kırım Tatar, Nogay, Kumuk, Özbek, Yeni Uygur ve Hakas olmak üzere toplam on iki lehçede kullanılan bu ekin ortak özelliği, bütün lehçelerde /n/li biçimiyle kullanılmasıdır. Kıpçak Türkçesinden itibaren /y/li biçiminin terk edildiği bu ek, günümüz lehçelerinde de bu şekilde kullanılmaktadır.

-kıña eki bugün tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnız Sibirya Tatar Türkçesinin Baraba ağzında /y/li biçimiyle kullanılmaktadır. Baraba ağzının konuşulduğu bazı yerlerde (Tarmakül, Şagır, Tamtav köyleri) /n/li biçiminin yanı sıra /y/li biçimiyle “**qıya**” olarak görülür ve damak uyumuna girer: İkincisine yavıqlap **qıya**

⁴³ Ekrem Arıkoğlu, **Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 53

(YBT, 82) “ikincisine biraz yaklaşıp”, sıyırlarına **qıya** (YBT, 84) “yalnız sığırlarına”, qaçıq qötılğanı **qıya** (YBT, 85) “sadece kaçıp kurtulanları”, yaman **qıya** (YBT, 102) “kötüce”⁴⁴, Tereze töbönte taş yatar, anı **ğıya** al “Pencerenin dibinde taş var, yalnızca onu al”, Yilek yuq **qıya**, pir uq tsüwetsey epkiliptiler “Kova yokmuş, yalnızca bir çanak getirmişler”⁴⁵, Iwlım **qıya** yuq **qıya** “Yalnızca bir oğlum yok”⁴⁶.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında -qıña ekinin görünümü

Türkiye Türkçesinin başta Ordu, Giresun, Trabzon, Artvin, Malatya olmak üzere çeşitli yörelerine ait ağızlarında da tespit edebildiğimiz kadarıyla -qıña ekinin çeşitli kullanılışları görülmektedir.

Ordu ve Artvin’e ait örneklerde küçültme eki işleviyle kullanılmaktadır: yap yaluuz **gine** (AYB, 74), uzun **gine** bunnı var (AYB, 88), az **gine** su goyuyo o (OYA, 299), az **gena** “azıcık” (UKA, 76), bi **gena** “bir tanecik daha” (UKA)

Zikri Turan, Artvin ilinin Yusufeli ilçesi ağzında **gena** şeklinde küçültme işleviyle kullanılan bu ekin, -kına/-gına ekinden geliştiğini belirterek isimden isim yapma ekleri içinde göstermiştir⁴⁷.

Ekin en çok zarf yapma işleviyle kullanımı görülür. Ordu, Trabzon ve Malatya yöresi ağızlarında üzerine geldiği kelimeye çoğunlukla eşitlik eki anlamı katıp durum zarfları yapar. Mehmet Aydın, eşitlik eki bahsinde, -**gine** ekinin eşitlik eki olarak kullanıldığını, hatta kimi zaman -ca ekinin -gine ekiyle birlikte (temúzce**gine**) kullanıldığını belirtir⁴⁸.

goyunnarıñ bacallarını balarul raat**gine** temúzce**gine** gırharul (AYB, 64), bunnarı temúzce**gine** ayururul (AYB, 64), öyle bi ğapdı gètđi ki sert**gine** (AYB, 66), şindi eyi**gine** de dayanmışlar (AYB, 66), böylecüo**gine** işimi alışverişe bozdum (AYB, 69), geri usulada çekildim şöyle**gine** (AYB, 70), torba baa yēnik**gine** geldi (AYB, 74), ıslal**gine** yalamıyâ başladım (AYB, 74), çamurıla sıvarsın ğüzel **gine** (AYB, 78), yılarını ğuvvetlü **gine** bāladım (AYB, 96),

⁴⁴ L. V. Dimitriyeva, **Yazık Barabinskix Tatar**, Leningrad 1981, s. 82, 84, 85, 102.

⁴⁵ D. G. Tumaşeva, **Dialekt Sibirskix Tatar**, Kazan 1977, s. 220-221.

⁴⁶ D. G. Tumaşeva, **Yazık Sibirskix Tatar**, Kazan 1968, s. 108.

⁴⁷ Zikri Turan, **Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşum Köyü Ağzı**, TDK Yay., Ankara 2006, s. 76

⁴⁸ Mehmet Aydın, **Aybastı Ağzı**, TDK Yay., Ankara 2002, s. 43

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

pancarı doruyō l güzel**gine** (AYB, 102), ince **gine** suvanı dorarsın (OYA, 168), urda ēce **gine** sōdiyōŋ (OYA, 203), kas **gine** ğaşūnan ezerük (OYA, 297), suvanu **gine**, salçalu **gine** kaşıllıyo o (OYA, 298), kalğa şeklinde geniş **gine** (OYA, 251), bunu yavāş **gine** düşürdü (OYA, 286), ne bilem işte biriki deal**kine** karşılıhlı (MĪA, 366), tavanın içerisinde güzēl **gēne** ğarışdıru ğarışdıru (TYA, 40), küzel **Kene** ğavanozlara yerleşdirip (TYA, 67), ba lardıl ki gen **genne** dımır dımır Kan çılardı (MĪA, 279), ağu **gene** süt gibi (MĪA, 279), altı sivrice **gene** başı dağınıl **gene** tenekeden şapşal yaparlardı (MĪA, 279), ufal ufal yuvalarız cıgıl **gene** gōzel bişirrik (MĪA, 295), buruya diŋeldih tez **genne** (MĪA, 301), güzel bol **genne** gavurmayı dōkerler (MĪA, 337), ılıh **gene** bir su (MĪA, 372).

Ordu, Trabzon ve Malatya yöresinde ayrıca -lik eki ile genişleyerek yine zarf yapma göreviyle de kullanılmaktadır: dōrarsın ince **ginelik** (OYA, 203), güzelce **gēnelik** unu kaşlarsan haşla (OYA, 285), undan az ılıo **ginelik** (OYA, 284), unu güzel **ginelik** ataşda (OYA, 170), bölece **ginelik** bir günde bütün araziyeimizin tümünü ğazdu o (OYA, 248), çocū ğunda olarsın yanı başlarına bira oūsun ş ulece **ginelik** (OYA, 199), ekmā güzelce **ginelik** mayalarsın (TYA, 39), unu güzel **ginelik** (TYA, 40), el öperler gōzel**genelik** (MĪA, 272), düzgün**ginelik** şiltenin içine soları l (MĪA, 273), onu temiz**ginelik** ip ederük (MĪA, 273), ince**ginelik** beş tene caa da ları l (MĪA, 273)

Cemil Gülseren, sivrice **gene**, gōzel**genelik** gibi kullanımlarda -“ce+**gine**”, “**gene**+lik” şeklinde bir ek kalıplaşması olayı olduğunu belirtmektedir⁴⁹.

Zarf-Fiil Ekleriyle Kullanılışı

Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında -qıña ekinin Tatar, Başkurt ve Özbek Türkçelerinde olduğu gibi zarf-fiil eklerinden sonra kullanıldığı görülmektedir.

-a_gine/-e_gine: Necati Demir’in tespitine göre bu zarf-fiil ekinin sahası doğuda Trabzon’un Vakfıkebir ilçesinden başlayıp Sinop sınırlarına, güneyde ise Sivas’ın Suşehri ilçesinin köylerine kadar uzanmaktadır. Demir, fiilin kök ya da gövdesine gelen -a/-e ekiyle zarf hâline geldiğini ve ardından gine veya gēne kelimesiyle genişleyip kurallı olarak -arak/-erek anlamı verdiğini belirtmektedir. Demir’in “gine veya gēne” dediği kelime eski Türkçedeki **-qıña** ekidir.

⁴⁹ Cemil Gülseren, **Malatya İli Ağızları**, TDK Yay., Ankara 2000, s. 138.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yarmalı ğaruşdura **_gine** ğaruşdura **_gine** büşürsün (Eynesil-Giresun)

ayānın birini köpek ısırdı, tek ayānın üzerine basa **_gine** köye ğadar ğetdi (Terme-Samsun)

biz una acele et, buriye gel, dedük. u, güle **_gine** sallanı sallanı geldi (Koyulhisar-Sivas)

sallana **_gène** gidiyodu (Şalpazarı-Trabzon)⁵⁰.

şennik yapa **_gine** götür mlardı gelinnik damaTın evüne (TYA, 49)

Ayı ... avı jendisi yimiş. Gurd ile dilki baka **_jene** galmışlar (Giresun-KİAT, 98)

it **_gène**, kata **_gine**, ite **_gine** göndere_bülürse göndercek (TYA, 47)

korka **gänä** varıy<u> urya bakıyu (Şalpazarı-Trabzon)⁵¹.

Yukarıda örnekleri görülen **-a_gine/-e_gine** zarf-fiil ekindeki **gine/ gène** unsurunun Eski Türkçe **-qıña** ekinden geldiği Tatar, Başkurt ve Özbek Türkçesindeki kullanımlardan hareketle anlaşılmaktadır. **-qıña** eki, Tatar Türkçesinde “-ıp, -keç, -erek, -gende, -mıy, -mıyça”, Başkurt Türkçesinde de “-ıp, -a, -gende, -mey” ve Özbek Türkçesinde -Ip, -mäsdän gibi zarf-fiil eklerinden sonra kullanılmaktadır. Her üç lehçede de ekin daha çok -Ip zarf-fiil ekinden sonra kullanıldığı görülmektedir.

Tat. oçıp **kına** kile (TTAS-III, s. 505) “uçarak geliyor”, gél yılmayıp **kına** yöri. (TE, s. 58) “devamlı gülümseyerek yürüyor”, Min aña kızmıyça, uylap **kına** bolay didim (KBA, 27) “Ben ona kızmadan, düşünerek şöyle dedim”.

Baş. sükeyip **kîne** ultırabız. (BTH-II, s. 272) “diz çökerek oturuyoruz.”, Seskeler küz kısıp **qına** qarap alğanday ittiler. (BT, s. 75) “Çiçekler gözlerini kısararak bakar gibi yaptılar.” örneklerindeki kullanım ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanım aynı anlama gelmektedir. Hatta, Başkurt Türkçesindeki şu örnekte -a zarf

⁵⁰ Necati Demir, “Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-Fiil Ekleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 8, Sivas 1999, s. 316-317.

⁵¹ Bernt Brendemoen, “Trabzon Çepni Ağızı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, Bildiriler, TDK Yay., Ankara 1996, s. 221.

fiilinin üzerine gelerek kullanılmıştır: Zurayğan hayın oşo xıyalımdın qanattarı nığın-**a ğına** bardı. (BT, s. 9) "Büyüdükçe bu hayalimin kanatları daha da güçlendi."

Özb. Miryâqub faqat külip-**ginâ** qoydi, başqa heç nârsâ demâdi "Miryakup sadece güldü, başka hiçbir şey demedi"⁵², Bu men, qorqib**ginâ** javâb berdi kolaga "Buyum, diye iyice korkarak cevap verdi köleye"⁵³.

Ekin, Türkiye Türkçesinde daha çok -a/-e zarf-fiil ekiyle, Tatar, Başkurt ve Özbek Türkçelerinde ise -Ip zarf-fiil ekiyle genişlemesi bir lehçe tercihidir. Hem birleşik fiil yapılarında, hem de zarf-fiillerle oluşturulan kip eklerinin kuruluşunda Oğuz grubu lehçeleri -çoğunlukla a/-e zarf-fiil ekinden, diğer lehçeleri ise -Ip ekinden faydalanır. Meselâ, Basit fiil çekiminin ele alındığı "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri" adlı eserde şimdiki zaman için oluşturulan fiil kiplerinde Oğuz grubu lehçelerinde -A yorır'lı biçimler görülürken, diğer lehçelerde (çoğunlukla Kıpçak grubu) aynı kip için -(Ip) turur, -(Ip) otur, -(Ip) cat-/yat-, -(Ip) bara, -(Ip) baratır'lı biçimler yaygındır⁵⁴. Ama anlam ve işlevler değişmez.

-duk**cana**/-dük**cene**: Necati Demir, Ordu ve Samsun yöresinde tespit ettiği bu zarf-fiil ekinin yapısı için "-ca/-ce eşitlik hâli eki üzerine pekiştirme görevi yapan -n getirilmiştir. -a/-e yaklaşma hâli ekiyle genişletilmiştir" demektedir⁵⁵. Bize göre bu yapı, -dukca/-dükce zarf-fiil ekiyle -**ğına**/-**gine** (<qıñna) ekinin birleşmesinden oluşmuştur. **ğına**/**gine**, zarf-fiil ekinin üzerine gelince ekin başında bulunan /ğ/, /g/ ünsüzü erimiş, ünlü birleşmesiyle birlikte -duk**cana**/-dük**cene** yapısı ortaya çıkmıştır (-dukca+ğına>duk**cana**/-dükce+gine>dük**cene**).

milletin içdüg**cene** içesi gelür bu sudan (Mesudiye-Ordu)

insanun yedük**cene** yiyesi gelür (Terme-Samsun)

Türkiye Türkçesi ağızlarında -**cene**/-**cana** yapısı sadece fiil tabanlarına gelen zarf-fiillerde değil isim tabanlarında da vardır. Eşitlik ekinin genişlemiş biçimleri olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen "çok**cana**, güzel**cene**, mcene, eycene,

⁵² Volkan Coşkun, **age.**, s. 195.

⁵³ Rıdvan Öztürk, **agb.**, s. 1446.

⁵⁴ **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim**, TDK Yay., Ankara 2006, s. 129-343.

⁵⁵ Necati Demir, **agm.**, s. 328.

eyicänä”⁵⁶ şekilleri de -ça+ **ğına/gine** birleşmesinden /ğ/, /g/ ünsüzünün erimesiyle oluşmuştur. Ordu ve Malatya ağızlarında gördüğümüz “temüzce**gine**, güzelce **gène**, böylece **gine**, sivrice **gene**” yapıları ile “çokçana, güzeltene, mcene, eycene, eyicänä” yapıları arasında herhangi bir anlam farkı yoktur. İlk gruptaki yapı, ses olayları sonucu ikinci gruptaki yapılara gelişmiştir. Nitekim Zeynep Korkmaz da, “güzeltene, uyuşucana, çabuocana, öylecene, èycene” kelimelerini “+ğına (<Uyg. +kınya, +qına)+ça” şeklinde ayırmış ve “-ne” ekini, küçültme eki **-ğına/-gine**’den getirmiştir.⁵⁷

Aynı birleşme Tatar ve Başkurt Türkçelerinde “-gende **gâne**” yapısında görülür. Türkiye Türkçesindeki -dUkçA ile Tatar ve Başkurt Türkçelerindeki -gAndA zarf-fiil ekleri birbirine yakın anlamla kullanılır.

Tat. Bik ozak yıllar Sovet kişilerin çın bexit barı tik cemgiyet xakına üz şexsi tormışını korban itip, üzışni tulısınça şul maksatka buysındırıp yeşegende **gıne** bula ala dip terbiyelediler. (Ed., s. 12) "Çok uzun yıllar Sovyet insanını, "gerçek talih yalnız cemiyet uğruna kendi şahsî hayatını kurban edip, kendini tamamen şu amaca vakfedip yaşadığın sürce olabilir" diyerek, eğittiler.", Vlast bulganda **gına** alar devletke de, anıy baylığına da xuca bulacaklar (KBA, 146) "Ancak, hakimiyet olduğu sürece onlar devlete de, onun zenginliğine de sahip olacaklar".

Baş. Oşonan sığıp, ular milli senget yazıwsı, xudojnik, kompozitorzar mifologik obrazdarğa möreceğit itkende **gıne** üse, tip isepleneler. (TAX, s. 132) "Bundan hareketle, onlar millî sanat yazarı, ressam, bestekârlar yalnız mitolojik suretlere müracaat ettikçe yetişir, diye hesaplanıyorlar."

-mncekin:

en sonunda çayı duymncekin bedava çay artu o ... geldi (OYA, 182).

Pek keñere dikencekin kim canından gaparsa hep on bi lire atıver mler ona (Çankırı)

⁵⁶ Ahmet Buran, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, Ankara 1996, s. 267

⁵⁷ Zeynep Korkmaz, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 1. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 58; Zeynep Korkmaz, "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", **age.**, s. 85-86.

Ordu ve Çankırı ağızlarında birer örnekte tespit edilen bu ek için Necati Demir, -ince zarf-fiil ekinin genişlemiş biçimidir der⁵⁸. Leyla Karahan da, ek yığılmasının fazla olduğu bir şekil olduğunu söyleyerek -ınca/-ince ekinin, -k, -ı ve -n sesleri ile genişlemiş biçimi olduğunu belirtir⁵⁹.

-incana/-incene:

Sen ora nasıl çıktın be mıdih deyincene mıdih bi dermen taşı aldım deyoru (Isparta)

Leyla Karahan, yukarıda örneğini gösterdiği ve kullanımının az görüldüğünü söylediği bu zarf-fiil ekinin yapısı için “-ınca/-ince” ekinin -n ve -a pekiştirme ekleri ile genişlemiş şeklidir” demektedir⁶⁰. Bize göre hem -mncekin hem de -incana/-incene şekilleri de zarf-fiil eki -ınca+gına/-ince+kine yapılarından oluşmuştur. Aynı yapı Tatar Türkçesindeki “-keç kine” birleşmesinde de görülür. Türkiye Türkçesindeki -IncA zarf-fiil ekinin Tatar Türkçesindeki dengi -kAç/-gAç’tır. İki lehçede de aynı anlama gelir.

Tat. Soñınnan, minim taraftan şu yeşine citkenge kader atasannan da işitmegen temli, tatlı süzlerni işitkeç kine, biraz caylandı. (TE, s. 19) "Sonunda, benim tarafımdan, bu yaşına gelinceye kadar ana babasından da duymadığı hoş, tatlı sözleri işitince biraz düzeldi.", Pavel Nilin bilen tanışıp kitkeç kine min tıl kirtesin onıtıp, bik irkinlep söyleşe aldım (KBA, 14) “Ben, ancak Pavel Nilin ile tanışınca dil engelini unutup, pek cesurca konuşabildim”

Dikkat edilirse her iki lehçedeki kullanımlarda “duymncekin”, “deyincene”, “işitkeç kine” zarf-fiil harekete bir çabukluk katmaktadır. çayı duymncekin “çayı duyunca, duyar duymaz”, Sen ora nasıl çıktın be mıdih deyincene “... deyince, der demez”, Tat. tatlı süzlerni işitkeç kine “tatlı sözleri işitince, işitir işitmez”.

⁵⁸ Necati Demir, **Ordu İli ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara 2001, s. 154

⁵⁹ Leylâ Karahan, “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları** (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan), Yıl XXXII/1-2, Ankara 1996, s. 213-214.

⁶⁰ Leylâ Karahan, **agm.**, s. 212.

Çekimli Fiillerden Sonra Kullanılışı

-qıña eki Türkiye Türkçesi ağızlarında çekimli fiilin üzerine gelerek pekiştirme işleviyle de kullanılmaktadır.

Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi ağızlarında çekimli fiiller yanında kullanılan **-qına/-kine** pekiştirme ekinin bir Avşar ağızı özelliği olduğunu ve bu ağız özelliğinin Gaziantep, Malatya, Tunceli ve Elazığ ağızlarında etkili olduğunu belirterek şu örnekleri verir: **dimişkine** “demiş ki”, **dmkine** “diyor ki”, **yatsakine** “yatsa ki”, **alsakine** “alsa ki”⁶¹.

Ekin bu şekliyle kullanımı Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, İzmir, Kütahya, Manisa, Nevşehir, Adana ağızlarında görülmektedir. Cemil Gülseren de, çekimli fiillerin üzerine gelen ekin, Eski Türkçe **-qıña** eki olduğunu ve anlamı kuvvetlendiren bir unsur olduğunu belirtir⁶².

“yatak yumadan osandım be herif” diyor o da diyo **kuña** eyyi avrat eyyi (MİA, 347)

bu geline bahşış bi şey **vergine** eyle endirek (MİA, 366)

buez derd**ikine** ne bilem işte (MİA, 366)

Padişah **dèdikine**: -Niye bıra lma6sınız dèdi (Gaziantep-GDİAT, 204-205)

Irramılcı baldı, **dèdikine**, filanca yoldan bir atlı jelecèk (Gaziantep-GDİAT, 211)

Dèdikine jene şu gadının dōru olduğunu Ali Gadōluna bildirmm (Kahramanmaraş-GDİAT, 137)

Gardaşlarına **dèdikine**: Gardaşım siz jendi jendinizi yo olağ (Kahramanmaraş-GDİAT, 177)

Gardaşları bir-de baod**ikine** zèykirleri diyaşılmış (Kahramanmaraş-GDİAT, 177)

Çocuo baod**ikine** bir gurt ayānı haviye dutmuş uluy ur (Kahramanmaraş-GDİAT, 177)

ğa'sı hast_olmuş. dimiş-**kini** gucasını, “adam” dimiş (Manisa-GBAA, 10)

⁶¹ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 184.

⁶² Cemil Gülseren, **age.**, s. 155.

yanna varıoin deyo_**oin** ğız (Manisa-GBAA, 16)
 ğız deyo_**oina**: hadi buba (Manisa- GBAA, 16)
 ufao_olan deyo-**kini** annäsinä (İzmir-GBAA, 22-23)
 şuria birikiyo-**kine**, e yiyecek yoh (NYA, 207)
 biz buruya ıssız yēre ğonduO **kine** tanışalım (AOİA, 208)
 kitabı yazāoan aolında tutamaz**kine** hePsini (KYA, 171)
 ē, sen ğonuşmuyon_**kine**. geşdi ğāli (KYA, 172)
 başlēyo baırmā. öteki deyo_**oin**, “eleiñ oaçā!” deyo. (KYA, 147)

biyō laf çı oadiy_**oin** oranıñ esgeri, bizim burdan kimse yoo ğali (KYA, 185)

Xabırı ğaçırıoan bölük oumandarım dediy_**kin** “nereye ğaçıyoz biz (KYA, 189)

Tuncer Gülensoy, Kütahya yöresine ait “çı oadiy_**oin**, dediy_**kin**” gibi örneklerde ekin sonunda bulunan /-n/ sesinin bir anorganik türeme olmadığını ve Eski Türkçedeki kuvvetlendirme eki -**ġina/-gine**’nin kalıntısı olduğunu söylemektedir⁶³.

Kütahya ağzında “eğer” edatından ve “mi” soru ekinde sonra gelerek pekiştirme işleviyle kullanılmaktadır: eğer**kin**ı bını işē_dip de (KYA, 141), hinci mevlüdde mi**kine**? (KYA, 171). Bu kullanım Yeni Uygur Türkçesindeki kullanımla benzerlik göstermektedir: Rast, mēniñ dadam nedē**kine**? “Doğru, benim babam nerede acaba?⁶⁴”.

İlk kez Tonyukuk ve Kültigin yazıtında tek örneği ile karşılaştığımız (azqıña) -qıña eki Türkçenin tarihi gelişimi içinde kullanım alanı genişleyerek yapı ve işlev bakımından oldukça zenginleşmiştir. Bugün Türk lehçeleri içinde özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ve Karluk grubu lehçelerinde çok geniş bir kullanım alanı vardır. Sibiry lehçelerinde sınırlı kullanımı görülen bu ekin, Oğuz grubu lehçelerinde olmamasına rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılması ise ilgi çekicidir.

⁶³ Tuncer Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara 1988, s. 69.

⁶⁴ Rıdvan Öztürk, **age.**, s. 153.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Ekin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izini bir Kıpçak tesiri olarak açıklamak mümkün görünmektedir. Bilhassa Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin yöresine ait örneklerde ekin kullanımı ve işlevi görüldüğü gibi Kıpçak lehçelerindeki kullanım ve işlevle ortaklıklar göstermektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunda Oğuz boylarının önemli bir katkısının olduğu dil verileriyle ortaya konmuştur⁶⁵. Bununla birlikte gerek XI. Yüzyıldan önce gerekse daha sonraları Oğuzların dışında kalan diğer Türk boyları da Anadolu'ya yerleşmiştir. Zeynep Korkmaz, Bartın ve yöresi ağızlarında Oğuz, Türkmen ve Kıpçak unsurlarının karışıp kaynaşmasıyla bir tabakalaşmanın ortaya çıktığını dil verileriyle belirlemektedir⁶⁶.

Ağızlardaki dil verilerinden hareketle Kıpçak boylarının Anadolu'nun şekillenmesinde ve söz varlığının oluşumunda önemli etkileri olduğu söylenebilir. Zeynep Korkmaz, bugün Türkiye Türkçesinde görülen “bubay, gendüy, dav, avuz, yalavuz, sovu, hen (sen), hizi (sizi), cılkı, cırla-“ kelimelerini, Anadolu'ya gelen Kıpçak Türklerinin varlığıyla açıklar⁶⁷. Bugün İzmit'ten Artvin'e kadar uzanan sahil şeridinde özellikle İzmit, Bartın, Tirebolu ve Artvin'de yoğun olmak üzere, Türkiye'nin her yerinde Kıpçak Türkçesinin özellikleri görülmektedir⁶⁸.

Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunda Peçenek ve Kıpçak Türklerinin etkisi çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Meselâ, Bolu'dan Artvin'e kadar uzanan sahadaki tarihi kayıtlardan⁶⁹, yer adlarından ve ağız özelliklerinden bu etkiyi tespit etmek

⁶⁵ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 179; Tuncer Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara 1988, s. 1-10; Tuncer Gülensoy-Ahmet Buran, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1**, TDK Yay., Ankara 1994, s. 24-27; Ahmet Buran-Şerife Oğraş, **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ 2003, s. 11-13; Güler Gülsevin, **Uşak İli Ağızları**, TDK Yay., Ankara 2002, s. 7-9.

⁶⁶ Zeynep Korkmaz, “Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar II**, TDK yay., Ankara 1995, s. 162-178.

⁶⁷ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 179.

⁶⁸ Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 181

⁶⁹ Fahrettin Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, TTK Yay., Ankara 1992; Salim Cöhçe, “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Samsun 1988, s. 477-484; İbrahim Tellioğlu, **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, Serander Yay., Trabzon 2004.

mümkündür⁷⁰. Karadeniz ve İç Anadolu’da çeşitli illere bağlı olan “Kumanlar, Bacanak, Peçene, Paçan, Canik, Kumanet, Komanet, Komarita, Komarı, Kumandere, Kunanak, Kıpçak” gibi yer adları Peçenek ve Kıpçak Türklerinden kalmadır. Yine bu bölge ağızlarında yer alan “ bilō (bileği), buzō (buzağı), dav, bav, bov- (boğ-), avız, avrı, cemek (yemek), cer, cılga (yılga), şünküt (çünkü), geş (genç), deyirmen, siyir (sinir) , palan (falan), teref (taraf) gibi kelimelerin Kıpçak ses özelliklerini taşıması, bölge ağızlarının oluşumundaki Kıpçak etkileridir⁷¹.

Leylâ Karahan ve Feridun Tekin, Karadeniz sahil şeridinde tespit edilen Kıpçak Türkçesi izlerinin bu yörede bazı Kıpçak boylarının iskân edilmesiyle açıklanabileceğini ifade eder⁷². Ahmet Buran da Tunceli, Malatya, Elazığ, Kahramanmaraş, Ankara, Kırşehir gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında /ş/ yerine kullanılan /s/nin bir Kıpçak Türkçesi özelliği olduğunu tespit eder⁷³.

Ahmet Buran’ın belirttiği gibi, Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunda Oğuzlar dışındaki boyların etkisi bulunmasına rağmen, bu unsurlar Oğuz Türkçesinin temel yapısında ve işleyişinde bir değişme meydana getirmemiş, aksine bu özellikler zamanla Oğuz Türkçesinin içinde erimiştir.⁷⁴ Ancak, Kıpçak Türkçesi Oğuzca içinde erimekle beraber **-qıña** ekinde olduğu Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli izler bırakmıştır.

⁷⁰ Necati Demir, “Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 417-424.

⁷¹ Necati Demir, “Karadeniz Bölgesi’nde Peçenekler ve Kıpçaklar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 401-409.; Can Özgür, “Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 189-193.

⁷² Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 97.; Feridun Tekin, “Trabzon ve Yöresi Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 195-201.

⁷³ Ahmet Buran, “Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında s/ş Meselesi”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 2109-2111.

⁷⁴ Ahmet Buran, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

**-qıña Ekinin Tarihi, Çağdaş Lehçelerde ve TT Ağzlarında
Görünümü**

Göktürk	-qıña							
Uygur	-qına	-kine	-kie	-qıya	- qaya	-kiye	-qıa	
Karahanlı	-qına	-qıya	-kiye					
Kıpçak	- ğına-	-qına	-gine	-kine				
Çağatay	-ğına	-qına	-gine	-kine				
Tatar	gına	kına	ğine	kıne	-ğine	-kıne		
Başkurt	ğına	qına	ğine	kıne	-kıne			
Kırgız	gana							
Kazak	ğana	qana	gene	kene	- ğana	- kene		
K.kalpık	ğana	-ğana	- kene					
Karay	-ğına	ğana	-gine					
Kırım Tat.	-ğana	-kene						
Nogay	-ğana	-qana	- gene	- kene				
Kumuk	-gine							
Özbek	-qınä -	-ginä	-kinä					
Y. Uygur	-ğına	-qına	-gine	-kine				
Hakas	-hın	-hına						
TT Ağz.	gine -gine	gena	gene - gene	genn e kuña	- gène	- Kene -oinı	-kine -kini	-oin -kin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

KAYNAKLAR VE KAYNAK KISALTMALARI

- ARIKOĞLU, Ekrem, **Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- ATA, Aysu, **Türkçe İlk Kuran Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (TİKT)**, TDK Yay., Ankara 2004.
- ATAY, Ayten, **Nogay Türkçesi Grameri**, Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.
- AYDIN, Mehmet, **Aybastı Ağzı (AYB)**, TDK Yay., Ankara 2002.
- BAMMATOVA, Z. Z., **Kumıksko-Russkiy Slovar**, Moskva 1969.
- BASKAKOV, N. A., **Nogayskiy Yazık İ Ego Dialekti**, Moskva 1940.
- BASKAKOV, N. A., (Red.), **Nogaysko-Russkiy Slovar**, Moskva 1963.
- BASKAKOV, N. A.-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar**, Moskva 1974.
- BRENDEMOEN, Bernt, “Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988**, Bildiriler, TDK Yay., Ankara 1996, s. 211-223.
- BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, Ankara 1996.
- BURAN, Ahmet, “Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında s/ş Meselesi”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 2107-2112.
- BURAN, Ahmet -Şerife Oğraş, **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ 2003.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (KİAT)**, TDK Yay., Ankara 1994.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (GDİAT)**, TDK Yay., Ankara 1995.
- COŞKUN, Volkan, **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2000.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

- CÖHÇE, Salim, “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Samsun 1988, s. 477-484
- ÇULHA, Tülay, **Karaycanın Kısa Söz Varlığı** (Karayca-Türkçe Kısa Sözlük), Kebikeç Yay., İstanbul 2006.
- DEMİR, Necati, “Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-Fiil Ekleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 8, Sivas 1999, s. 313-334.
- DEMİR, Necati, **Ordu İli ve Yöresi Ağızları (OYA)**, TDK Yay., Ankara 2001.
- DEMİR, Necati, “Karadeniz Bölgesi’nde Peçenekler ve Kıpçaklar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 401-409.
- DEMİR, Necati, **Trabzon ve Yöresi Ağızları (TYA)**, 3 Cilt, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- DEMİR, Necati, “Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 417-424.
- DİMİTRİYEVA, L. V., **Yazık Barabinskix Tatar**, Leningrad 1981.
- ECKMANN, János, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988.
- FIRKOVIČIUS, Mikolas, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996.
- GABAİN, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağızları (KYA)**, TDK Yay., Ankara 1988.
- GÜLENSOY, Tuncer-Ahmet Buran, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1**, TDK Yay., Ankara 1994
- GÜLSEREN, Cemil, **Malatya İli Ağızları (MİA)**, TDK Yay., Ankara 2000.
- GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağızları**, TDK Yay., Ankara 2002
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2003.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

-
- KARAHAN, Leylâ, “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri”, **Türk Kültürü Araştırmaları** (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan), Yıl XXXII/1-2, Ankara 1996, s. 205-236.
- KARAHAN, Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara 1996.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut, **Modern Uygur Türkçesi Grameri**, Orkun Yay., İstanbul 1992.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Kıpçaklar**, TTK Yay., Ankara 1992.
- KOÇ, Kenan -Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.
- KORKMAZ, Zeynep, **Güney-Batı Anadolu Ağızları (GBAA)**, TDK Yay., Ankara 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları (NYA)**, TDK Yay., Ankara 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 2. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 184.
- KORKMAZ, Zeynep, “Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar II**, TDK yay., Ankara 1995, s. 162-178.
- KORKMAZ, Zeynep, “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 1. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 12-84.
- KORKMAZ, Zeynep, “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, 1. C, TDK Yay., Ankara 1995, s. 85-90.
- MUSAYEV, K. M., **Grammatika Karaimskogo Yazıka**, Moskva 1964.
- ÖZGÜR, Can, “Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 189-193.
-

- ÖZTÜRK, Rıdvan, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, “Özbek Türkçesinde Gına Morfemi”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II** (24-29 Eylül 2000), TDK Yay., Ankara 2007, s. 1440-1447.
- TEKİN, Feridun, “Trabzon ve Yöresi Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 195-201.
- TEKİN, Talat, **Orhon Türkçesi Grameri**, Simurg yay., İstanbul 2003.
- TEKİN, Talât, **Orhon Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 2006.
- TELLİOĞLU, İbrahim, **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler**, Serander Yay., Trabzon 2004.
- TUMAŞEVA, D. G., **Yazık Sibirskix Tatar**, Kazan 1968
- TUMAŞEVA, D. G., **Dialektı Sibirskix Tatar**, Kazan 1977.
- TURAN, Zikri, **Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı (UKA)**, TDK Yay., Ankara 2006.
- UYGUR, Ceyhun Vedat, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Denizli 2001.
- YILDIRIM, Faruk, **Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I-II (AOİA)**, TDK Yay., Ankara 2006.
- YÜKSEL, Zühâl, **Kırım Tatar Türkçesi Grameri**, Ankara 2005.

TÜRK LEHÇELERİ İÇİN KULLANILAN KAYNAK ESERLER VE KAYNAK KISALTMALARI

TATAR TÜRKÇESİ

- Ed.:** A. G. Exmedullin (Red.), **Edebiyet 11**, Megarif Neşriyatı, Kazan 1995
- KBA:** Emirxan Eniki, **Koyaş Bayır Aldınnan**, Kazan 1996.
- STLY:** X. R. Kubratov-L. T. Maxmutova-L. P. Smolyakova-E. R. Tenişev (Red.) , **Sovremenniy Tatarskiy Literaturıy Yazık**, Moskva 1969

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

- Tat. Grm.:** Zekiyev, M. Z.-F. A. Ganiyev-K. Z. Zinnetullina (Red.), **Tatarskaya Grammatika-II**, Morfologiya, Kazan 1993
- TE:** Z. N. Xebibullina-X. G. Ferdiyeva-E. N. Xuciexmetov, **Tatar Edebiyeti** 8, Kazan "Megarif" 1995
- TG-II:** M. Z. Zekiyev-F. A. Ganiyev-K. Z. Zinnetullina (red.), **Tatarskaya Grammatika-II**, Morfologiya, Kazan 1993
- TTAS-I:** L. T. Maxmutova-M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), **Tatar Tiliñiñ Añlatmalı Süzlği I** A-Y, Kazan 1977
- TTAS-II:** L. T. Maxmutova-M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), **Tatar Tiliñiñ Añlatmalı Süzlği II** K-S, Kazan 1979
- XA:** Fatix Urmançıyev, **Xalık Avazı**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1974
- XNM:** N. Velitova (Haz.), **Xuca Nasrıtdin Mezekleri**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1992

BAŞKURT TÜRKÇESİ

- Ark.:** Arqayım, Roman-Gezit 1, 1995
- BT:** A. A. Ğellemov-J. F. Kiyıkbayev-X. S. Feritov, **Başqort Tili** 5-6, Öfö 1988
- BTH-II:** İ. M. Agışev vd., **Başqort Tiliñiñ Hüzlği II**, Meskeu 1993
- TAX:** Salavat Galin, **Til Asqısı Xalıqta**, Öfö 1993

KIRGIZ TÜRKÇESİ

- AG:** Ülkü Çelik, Kırgızca Bir Hikâye: **Astra Gülü**, Metin-Çeviri-Dizin, H. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim, Ankara 1988
- KA:** Cengiz Aytmatov, **Kader Ağı** (Kıyammat), KBY, Ankara 1993
- KTG:** B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), **Kırgız Tilinin Grammatikası**, Frunze 1964

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

KTŞB: Murat Ceritoğlu, **Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi**, Çanakkale Onsekiz Mart Ün. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çanakkale 1998

KTTS: E. Abduldayev-D. İsayev, **Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözdüğü**, Frunze 1969

KAZAK TÜRKÇESİ

MÃ: Ferhat Tamir-Halil Arıcan (Haz.), **Muxtar Äwezov, Seçilmiş Hikâyeler**, Türksoy Yay., Ankara 1997

BKT: Mustafa Öner, **Bukünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998

Jel.: Jelmaya, S. 7-8 (Ocak-Nisan 2000), Ankara 2000

KARAKALPAK TÜRKÇESİ

ADM: Orazbay Äbdiraxmanov, **Aralım Dertim Menim**, Nökis-Qaraqalpaqstan 1990.

ET: Kamal Mämbetov, **Edebiyat Teoriyası**, Nökis 1995

HKT: D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, **Häzirgi Qaraqalpaq Tili**, Morfologiya, Nökis 1981

KARAY TÜRKÇESİ

MKÜ: Mikolas Firkovičius, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996

KIRIM TATAR TÜRKÇESİ

KTT: Hülya Savran, **Kırım Tatar Türkçesi**, Balıkesir 2001

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*